

ISLOM MAFKURASI: GENEZISI, EVOLYUTSIYASI VA ZAMONAVIY SIYOSIY TIZIMLARDAGI O‘RNI

Soloxiddinova E’zoxon Nodirbek qizi

NamDPI ijtimoiy fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi

E-mail: bxbbdhd7@gmail.com

Ilmiy rahbar: Sharobiddinov Sherzod

NamDPI, Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20009883>

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada islom mafkurasining shakllanish manbalari, tarixiy rivojlanish bosqichlari va zamonaviy siyosiy tizimlardagi namoyon bo‘lish shakllari ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda islom mafkurasini faqat diniy aqidalar majmui emas, balki axloqiy me‘yorlar, ijtimoiy tartib, huquqiy tasavvurlar va siyosiy madaniyatga ta‘sir ko‘rsatuvchi yaxlit g‘oyaviy tizim sifatida talqin etiladi. Shuningdek, islom mafkurasining klassik bosqichdan zamonaviy bosqichga o‘tish jarayonida uning mazmuni, funksiyasi va siyosiy institutlar bilan aloqasi qanday o‘zgargani yoritiladi. Maqolada ayniqsa dunyoviy-demokratik davlat sharoitida islom qadriyatlarining ma‘naviy-axloqiy omil sifatidagi o‘rni alohida ko‘rsatib beriladi.*

***Kalit so‘zlar:** islom mafkurasini, genezis, evolyutsiya, siyosiy tizim, din va davlat, vijdon erkinligi, diniy bag‘rikenglik, siyosiy madaniyat, ma‘naviy qadriyatlar*

ИСЛАМСКАЯ ИДЕОЛОГИЯ: ГЕНЕЗИС, ЭВОЛЮЦИЯ И РОЛЬ В СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

***Аннотация:** В данной статье с социально-философской точки зрения анализируются источники формирования исламской идеологии, этапы ее исторической эволюции и формы проявления в современных политических*

системах. Исламская идеология рассматривается не только как совокупность религиозных догматов, но и как целостная система идей, влияющая на нравственные нормы, общественный порядок, правовые представления и политическую культуру. Также раскрывается изменение содержания и функций исламской идеологии в процессе перехода от классического этапа к современному этапу. Особое внимание уделено месту исламских ценностей как духовно-нравственного фактора в условиях светского демократического государства.

Ключевые слова: *исламская идеология, генезис, эволюция, политическая система, религия и государство, свобода совести, религиозная толерантность, политическая культура, духовные ценности*

ISLAMIC IDEOLOGY: GENESIS, EVOLUTION, AND ITS ROLE IN MODERN POLITICAL SYSTEMS

Abstract. *This article analyzes the sources of formation of Islamic ideology, the stages of its historical evolution, and its manifestations in modern political systems from a socio-philosophical perspective. Islamic ideology is interpreted not merely as a set of religious doctrines, but as an integrated system of ideas influencing moral norms, social order, legal perceptions, and political culture. The paper also explains how the content and functions of Islamic ideology changed in the transition from the classical to the modern stage. Special attention is paid to the role of Islamic values as a spiritual and moral factor within a secular democratic state.*

Keywords: *Islamic ideology, genesis, evolution, political system, religion and state, freedom of conscience, religious tolerance, political culture, spiritual values.*

KIRISH

Din insoniyat tarixida nafaqat e'tiqod shakli, balki ijtimoiy hayotni tartibga soluvchi, qadriyatlar tizimini belgilovchi va jamoaviy ongni shakllantiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'lib kelgan. Dinshunoslik manbalarida din xalqlarning turmush tarzi, urf-odatlari va kundalik faoliyatini belgilashda muhim omil ekani

qayd etiladi [1.1][2.1]. Shu ma’noda islom mafkurasi ham faqat ibodat va aqida bilan cheklanmaydi; u insonning jamiyatdagi o’rni, adolat, hokimiyat, mas’uliyat, huquq, axloq va hamjihatlik haqidagi tasavvurlarini ham o’z ichiga oladi.

Islom mafkurasini o’rganish bugungi kunda ayniqsa dolzarbdir. Chunki globallashuv, axborot oqimlarining keskin tezlashuvi, siyosiy transformatsiyalar va identitet masalasining keskinlashuvi sharoitida diniy g’oyalar jamiyat ongiga turlicha ta’sir ko’rsatmoqda. Bir tomondan, islom mafkurasi ma’naviy barqarorlik, axloqiy poklanish va ijtimoiy birdamlik manbai bo’lib xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, uning siyosiy talqinlari ayrim hollarda instrumental vositaga ham aylanishi mumkin. Shu sababli uning genezisi, tarixiy evolyutsiyasi va zamonaviy siyosiy tizimlardagi o’rnini ilmiy tahlil etish muhimdir.

ASOSIY QISM

Islom mafkurasining genezisi haqida so’z borganda, avvalo, uning islom dini vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhit bilan uzviy bog’liqligini hisobga olish zarur. Dinshunoslikka oid o’quv adabiyotlarida islomning paydo bo’lishidagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy sharoitlar alohida ko’rsatilib, bu din keyinchalik Yaqin va O’rta Sharq, Shimoliy Afrika hamda Osiyoning qator hududlarining ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga katta ta’sir ko’rsatgani ta’kidlanadi [2.2]. Demak, islom mafkurasi ilk bosqichdanoq individual e’tiqod masalasi bilan birga jamoaviy tartib, odob-axloq, muomala va boshqaruv tamoyillariga daxldor bo’lgan yaxlit dunyoqarash sifatida shakllangan.

Islom mafkurasining boshlang’ich yadrosini tavhid g’oyasi tashkil etadi. Tavhid inson va jamiyat hayotini yagona oliy maqsadga bo’ysundirish, ijtimoiy tenglik va axloqiy javobgarlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Mazkur g’oya atrofida adolat, omonat, shura, birodarlik, ilmga intilish, mehnatni qadrlash, muhtojlarga ko’maklashish kabi tamoyillar shakllandi. Shu bois islom mafkurasi ibodat tizimi bilan bir qatorda axloqiy-me’yoriy va ijtimoiy-huquqiy tizim sifatida ham rivojlandi. Uning dastlabki bosqichida din va jamiyat, e’tiqod va tartib, ma’naviyat va boshqaruv o’rtasida qat’iy ajralish mavjud emas edi.

Keyingi bosqichda islom mafkurasi kalom, fiqh, tafsir va tasavvuf singari ilmiy-ijtimoiy yo‘nalishlar orqali nazariy jihatdan boyidi. Mahalliy ilmiy manbalarda musulmon falsafasining shakllanishi diniy va dunyoviy bilimlarning o‘zaro bog‘liq holda rivojlanishi bilan izohlanadi; ayniqsa VIII–XII asrlarda O‘rta Osiyoda ilm-fan ravnaqiga bu yondashuv kuchli turtki bergani qayd etiladi [3.1][3.2]. Bu holat islom mafkurasining evolyutsion xususiyatini ko‘rsatadi: u faqat aqidaviy tizim bo‘lib qolmay, tafakkur, ilm, madaniyat va huquqiy tafsirni ham o‘z ichiga olgan sivilizatsion hodisaga aylandi.

Aynan shu davrda islom mafkurasi ichida turli yo‘nalishlar yuzaga chiqdi. Kalom diniy haqiqatlarni aqliy asoslashga urindi, fiqh ijtimoiy hayotning me‘yoriy tartibini ishlab chiqdi, tasavvuf esa insonning ichki kamoloti va ruhiy poklanishini markazga qo‘ydi. Natijada islom mafkurasi bir qatlamli emas, balki ko‘p qatlamli tizimga aylandi. Uning evolyutsiyasi davomida siyosiy hokimiyat bilan munosabatlar ham o‘zgardi: ba‘zan diniy legitimatsiya siyosiy tuzumning mustahkamlanishiga xizmat qilgan bo‘lsa, ba‘zan axloqiy tanqid vositasi sifatida maydonga chiqdi.

Shu o‘rinda islom mafkurasining tarixiy rivojida ikki tendensiyani ajratish mumkin. Birinchisi, normativ-me‘yoriy tendensiya bo‘lib, unda islom jamiyat hayotini tartibga soluvchi qoidalar majmui sifatida talqin qilinadi. Ikkinchisi, ma‘naviy-axloqiy tendensiya bo‘lib, unda islom insonning ichki dunyosi, komilligi, mas‘uliyati va ezgulikka intilishini shakllantiruvchi kuch sifatida tushuniladi. Mazkur ikki tendensiya o‘rtasidagi nisbat turli davrlarda va turli siyosiy tuzumlardagi talqinlarga qarab o‘zgarib borgan. Shu bois “islom mafkurasi” tushunchasi doimo tarixiy-kontekstual yondashuv asosida o‘rganilishi kerak.

Zamonaviy siyosiy tizimlarda islom mafkurasining o‘rni masalasiga kelganda, uning yagona model asosida namoyon bo‘lmasligini ko‘ramiz. Ayrim mamlakatlarda u konstitutsiyaviy-huquqiy me‘yorlarga kuchli ta‘sir etuvchi omil bo‘lsa, ayrim davlatlarda ko‘proq madaniy identitet, axloqiy yo‘nalish va ijtimoiy birdamlik manbai sifatida ko‘rinadi. Yana boshqa tizimlarda esa islom mafkurasi siyosiy mobilizatsiya vositasi sifatida talqin qilinadi. Demak, islom mafkurasining

zamonaviy siyosiy tizimlardagi o‘rni davlatning tabiatiga, jamiyatning tarixiy tajribasiga va huquqiy tizim xususiyatlariga qarab farqlanadi.

Dunyoviy-demokratik siyosiy tizimlarda islom mafkurasining o‘rni, odatda, davlat mafkurasi darajasida emas, balki ma’naviy-axloqiy resurs sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday modelda davlat fuqarolarning vijdon erkinligini kafolatlaydi, diniy tashkilotlarni qonun oldida teng deb biladi va ularning erkin faoliyat yuritishiga sharoit yaratadi, biroq diniy institutlarni davlat boshqaruvi bilan aynanlashtirmaydi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlangani, diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmasligi belgilangan; shuningdek, diniy tashkilotlar davlatdan ajratilgani va qonun oldida teng ekani mustahkamlangan [4].

Mazkur yondashuv islom mafkurasini inkor etmaydi, aksincha uni jamiyatning ma’naviy hayotidagi tabiiy omil sifatida e’tirof etadi. Biroq diniy g‘oyalarning siyosiy hokimiyatni eksklyuziv ravishda asoslovchi vositaga aylanishiga yo‘l qo‘ymaydi. Bu juda muhim tamoyildir. Chunki zamonaviy plural jamiyatda turli e’tiqod va qarash egalarining huquqiy tengligini ta’minlash demokratik barqarorlikning shartidir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, islom mafkurasining zamonaviy siyosiy tizimlardagi eng maqbul roli uning axloqiy kapital, ma’naviy tarbiya, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat manbai sifatidagi funksiyasida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonunida ushbu sohadagi munosabatlarni tartibga solish va diniy tashkilotlar faoliyatini huquqiy asosda yo‘lga qo‘yish qonunning asosiy maqsadi ekani belgilangan [5.1]. Qonunda bu sohadagi qonunchilik Konstitutsiya, mazkur Qonun va boshqa huquqiy hujjatlardan iboratligi ham ko‘rsatib o‘tilgan [5.2]. Bu holat zamonaviy dunyoviy davlatda islom mafkurasini va umuman diniy qadriyatlar huquqiy tizim bilan qarama-qarshi emas, balki qonuniy me’yorlar doirasida uyg‘unlashtirilishini ko‘rsatadi.

Zamonaviy siyosiy tizimlar nuqtayi nazaridan yana bir muhim jihat shundaki, islom mafkurasini bugun tobora ko‘proq “qadriyatlar resursi” sifatida talqin

qilinmoqda. Ya'ni u halollik, adolat, inson sha'nini ulug'lash, oilaviy barqarorlik, mehr-oqibat, ijtimoiy mas'uliyat va ilmga hurmat kabi tamoyillar orqali fuqarolik jamiyatining ma'naviy poydevorini mustahkamlashi mumkin. Agar u ma'rifiy ruhda talqin qilinsa, ijtimoiy integratsiya va madaniy muloqotga xizmat qiladi; agar tor siyosiy manfaatlar doirasida talqin qilinsa, ixtilof va keskinlikka sabab bo'lishi ehtimoli ortadi. Shuning uchun islom mafkurasini o'rganishda ma'rifiy yondashuv ustuvor bo'lishi lozim.

Islom mafkurasining evolyutsiyasi shuni ko'rsatadiki, u tarix davomida doimiy ravishda qayta talqin qilingan. Klassik davrda u ko'proq diniy-huquqiy va axloqiy tizim sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa, o'rta asrlar va undan keyingi davrda falsafiy, ilmiy va madaniy qatlamlar bilan boyigan. Hozirgi davrda esa u ko'proq identitet, ma'naviyat, madaniy xotira va fuqarolik birdamligi bilan bog'liq tushuncha sifatida ham talqin qilinmoqda. Bu esa islom mafkurasining statik emas, balki dinamik fenomen ekanini bildiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, islom mafkurasini murakkab tarixiy genezisga ega bo'lgan, ko'p qatlamli va evolyutsion xususiyat kasb etgan ijtimoiy-ma'naviy hodisadir. Uning shakllanishi islom dinining paydo bo'lishi bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, keyingi taraqqiyot bosqichlarida u aqida, fiqh, kalom, tasavvuf, falsafa va siyosiy tafakkur bilan boyib borgan. Shu bois islom mafkurasini faqat diniy marosimlar doirasi bilan cheklab talqin etish ilmiy jihatdan tor yondashuv bo'ladi.

Zamonaviy siyosiy tizimlarda islom mafkurasining o'rni davlatning huquqiy tabiatiga va jamiyatning tarixiy tajribasiga qarab turlicha namoyon bo'ladi. Dunyoviy-demokratik modelda uning eng muhim vazifasi davlat boshqaruvini to'g'ridan-to'g'ri belgilash emas, balki fuqarolik jamiyatining ma'naviy-axloqiy asoslarini mustahkamlashdan iboratdir. Aynan ana shunday yondashuv diniy qadriyatlar, huquqiy davlat va demokratik tamoyillar o'rtasida muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochildiyev A., Rahimjonov D. Dinshunoslik asoslari: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Toshkent Islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2013. – 319 b.
2. Mo‘minov A., Yo‘ldoshxo‘jayev H., Rahimjonov D. va boshq. Dinshunoslik. – Toshkent: Mehnat, 2004. – 296 b.
3. Sirojiddinov Sh. Islom falsafasiga kirish: Kalom ilmi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2008. – 132 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – 35-modda, 75-modda.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–699-son, 2021-yil 5-iyul.